

**ЕЛЕКТРОННІ ПЕТИЦІЇ ДО ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ:
ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ****ELECTRONIC PETITIONS TO LOCAL GOVERNMENT BODIES:
PROBLEMS OF LEGAL REGULATION AND WAYS TO SOLVE THEM**

**Покрасьон А.О., студентка I курсу магістратури
факультету прокуратури**

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

**Булко Л.О., студентка I курсу магістратури
факультету прокуратури**

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

**Товстоган Ю.В., студентка I курсу магістратури
факультету прокуратури**

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Наукова стаття присвячена питанням проблем правового регулювання подачі електронних петицій до органів місцевого самоврядування та шляхів їх вирішення. Автори зосереджують свою увагу на аналізі електронних петицій як важливого механізму електронної демократії. У статті вказується на переваги подачі електронних петицій, водночас робиться ремарка, що наразі процес розвитку цього інституту відбувається в умовах правового вакууму щодо низки важливих питань.

Автори розуміють електронні петиції як колективні звернення громадян до органів місцевого самоврядування, подані із використанням мережі Інтернет. Серед основних проблем, які виникли внаслідок недосконалості законодавства у сфері електронних петицій, виділяють: відсутність у деяких органів місцевого самоврядування діючих веб-сайтів із можливістю подачі петицій, можливість авторизації на сайтах деяких територіальних громад без верифікації та ідентифікації через BankID, наявність петицій жартівливого та глумливого характеру з питань, що недоцільно розглядати органам місцевого самоврядування.

У статті автори пропонують уповноважити всі органи місцевого самоврядування прийняти на рівні локального акту Порядок розгляду електронної петиції відповідною радою, а також покласти на всі органи місцевого самоврядування обов'язок створити власний веб-сайт із можливістю подавати електронні петиції та надати можливість також робити це через Єдину систему місцевих петицій. У роботі також розглядається можливість передбачити обов'язкову ідентифікацію та верифікацію особи через систему BankID або за допомогою електронного цифрового підпису для входу на сайт з метою подачі чи підтримки електронної петиції, а також обмежити можливість подачі петицій, які носять жартівливий характер або мають еротичний чи сексуальний підтекст.

Крім цього, у статті пропонується на рівні законодавства встановити приблизну кількість необхідних підписів електронної петиції, щоб вона була розглянута. Ця кількість має корелюватись із кількістю жителів у тому чи іншому населеному пункті.

Ключові слова: діджиталізація у сфері місцевого самоврядування, електронні петиції, електронна демократія, веб-сайт органу місцевого самоврядування.

The scientific article is devoted to issues of legal regulation of submission of electronic petitions to local self-government bodies and ways to solve them. The authors focus their attention on the analysis of electronic petitions as an important mechanism of electronic democracy. The article points out the advantages of submitting electronic petitions, while at the same time remarking that the development process of this institute is currently taking place in conditions of a legal vacuum regarding a number of important issues.

The authors understand electronic petitions as collective appeals of citizens to local self-government bodies submitted using the Internet. Among the main problems that have arisen as a result of the imperfection of legislation in the field of electronic petitions, the authors highlight: the lack of functioning websites in some local self-government bodies with the possibility of submitting petitions, the possibility of authorization on the websites of some territorial communities without verification and identification through BankID, the presence of humorous petitions and of a mocking nature, which raise issues that are inappropriate for local self-government bodies to consider.

In the article, the authors propose to authorize all local self-government bodies to adopt at the level of a local act the Procedure for consideration of an electronic petition by the relevant council, as well as to impose on all local self-government bodies the obligation to create their own website with the possibility of submitting electronic petitions and to provide the opportunity to do it also through the United system of local petitions. The work considers the possibility of providing for mandatory identification and verification of a person through the BankID system or with the help of an electronic digital signature for entering the site for the purpose of submitting or supporting an electronic petition, as well as limiting the possibility of submitting petitions that are humorous or have erotic or sexual undertones.

In addition, the article proposes to establish at the legislative level the approximate number of necessary signatures of an electronic petition in order for it to be considered. This number should be correlated with the number of residents in one or another settlement.

Key words: digitalization in the field of local self-government, electronic petitions, electronic democracy, website of the local self-government body.

Вступ. Діджиталізація та розвиток електронної демократії зумовили можливість для громадян вести діалог з органами публічної влади за допомогою мережі Інтернет. Серед четвертого покоління прав людини важливе місце займають інформаційні права, з яких наразі можна виділити право на звернення з електронними петиціями до органів державної влади та місцевого самоврядування. Переваги такої можливості очевидні – легкість у використанні, швидкість подачі петиції, можливість моніторити стадію, на якій перебуває петиція, в декілька кліків. Особливо важливою є реалізація цього права в межах інституту місцевого самоврядування, оскільки він є найбільш

наближеним на населення інститутом, покликаним забезпечити доступність надання публічних послуг.

Постановка проблеми. В той же час наразі члени багатьох територіальних громад обмежені у можливості подавати електронні петиції через певні прогалини у законодавстві та пасивну позицію органів місцевого самоврядування, що полягає передусім у незабезпеченні можливості для громадян реалізувати право на звернення. Це може полягати у нестворенні сайту органом місцевого самоврядування або незабезпеченні можливості подачі петицій. У цій сфері наявні також проблеми в аспекті ідентифікації осіб, які подають та підтримують петиції, адже

деякі веб-сайти органів місцевого самоврядування використовують реєстрацію та вхід через електронну адресу, що унеможливило ідентифікувати особу. З огляду на це, актуальним та значущим видається аналіз правового регулювання електронних петицій до органів місцевого самоврядування, як важливого для реалізації права на звернення інструменту.

Мета роботи. Метою роботи є аналіз проблем правового регулювання відносин у сфері електронних петицій до органів місцевого самоврядування та надання пропозицій щодо удосконалення законодавства.

Ступінь дослідженості проблеми. Питання електронних петицій до органів місцевого самоврядування присвячені наукові праці таких вчених як: С. Дерев'янку, Г.М. Котляревська, О.С. Леута, О.В. Псьота та інші. В той же час у цій сфері бракує комплексного дослідження, яке б зосереджувало увагу саме на питаннях правового регулювання подачі електронних петицій до органів місцевого самоврядування, виокремлення проблем в цій сфері та формулювання шляхів їх вирішення.

Результати дослідження. У статті 40 Конституції України передбачено, що усі громадяни мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення, надавши обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [1]. Це положення має надзвичайно важливе значення для розбудови інструментів відкритого діалогу між громадянами та органами місцевого самоврядування. Саме жителі на місцях повинні брати активну участь у вирішенні питань місцевого значення, зокрема, і шляхом ініціювання розгляду питань, які їх турбують. У процесі діджиталізації чи не усіх сфер суспільних відносин найбільш прогресивним та зручним способом комунікації населення з органами місцевого самоврядування є саме електронні петиції.

У статті 23-1 Закону України «Про звернення громадян» передбачено, що громадяни можуть звернутися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції. В електронній петиції має бути викладено суть звернення, зазначено прізвище, ім'я, по батькові автора (ініціатора) електронної петиції, адресу електронної пошти. На веб-сайті відповідного органу або громадського об'єднання, що здійснює збір підписів, обов'язково зазначаються дата початку збору підписів та інформація щодо загальної кількості та переліку осіб, які підписали електронну петицію [2]. В той же час у статті зауважено, що вимоги до кількості підписів громадян на підтримку електронної петиції до органу місцевого самоврядування та строку збору підписів визначаються статутом територіальної громади [2]. З появою цієї норми почався новий етап у розвитку взаємодії громадян та органів місцевого самоврядування, велика кількість громад успішно впровадили у свою діяльність роботу з електронними петиціями та таким чином сприяють розвитку механізмів електронного урядування та електронної демократії.

За своєю суттю електронні петиції – це колективні звернення громадян до органів місцевого самоврядування, подані із використанням мережі Інтернет. Звісно, що у процесі створення інституту електронних петицій Україна враховувала передовий досвід зарубіжних держав. Відповідно до даних Національної ради реформ головними «донорами» досвіду використання електронних петицій для України стали США та Латвія. Україна не дарма запозичила досвід саме цих держав, адже наразі США є провідною державою – членом НАТО,

а Латвія – авторитетною країною – членом Європейського Союзу [3, с. 39]. Тож, для того, щоб дійсно стати повноправним членом Європейської спільноти Україні потрібно ефективно впроваджувати механізми електронної демократії, серед іншого – якісно працювати з електронними петиціями. Водночас, на сьогодні у сфері правового регулювання електронних петицій до органів місцевого самоврядування існує низка проблем, які гальмують цей процес та дещо обмежують громадян у реалізації їх інформаційних прав.

Г.М. Котляревська вдало вказує, що особливості електронної петиції як різновиду звернень полягають у способі та формі подання, суб'єктному складові відносин у сфері подання електронної петиції. Так, електронна петиція подається у письмовій формі. При цьому, згідно ч. 1 ст. 207 Цивільного кодексу України, до письмової форми прирівнюється вираження волі сторін за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку. Візуальною формою подання електронного документу є електронна петиція, так як відображення даних, які у ній містяться, здійснюється через електронні засоби, придатні для приймання його змісту людиною [4, с. 296]. Дійсно, основна особливість електронних петицій – це саме форма та спосіб їх подання, і саме через цю особливість і виникають певні проблеми, які призводять до часом не дуже ефективної роботи органів місцевого самоврядування з ними. Пропонуємо розглянути основні проблеми, які існують у сфері правового регулювання електронних петицій та ситуації, до яких ці проблеми призводять.

Організація роботи з петиціями.

Слід констатувати, що наразі основу правового регулювання електронних петицій до органів місцевого самоврядування складає одна стаття в Законі України «Про звернення громадян», яка до того ж прямо не визначає особливості подачі та розгляду петицій до цих органів, а дає нам зрозуміти, що такі особливості визначають самі ці інституції шляхом прийняття локальних актів. На перший погляд може здатись, що шукати більш детальні норми щодо цього доцільно у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні». Водночас, у цьому законі є лише одна згадка про електронні петиції. У частині 8 статті 47 передбачено, що сесія ради скликається для розгляду електронної петиції, що набрала необхідну кількість підписів, протягом строку, встановленого для її розгляду [5]. Вбачаємо певну нелогічність у законодавстві, адже у Законі України «Про звернення громадян» вказується, що саме органи місцевого самоврядування визначають порядок розгляду електронної петиції, однак у законодавстві про місцеве самоврядування не визначено обов'язок органів місцевого самоврядування розробити цей порядок. Така прогалина призводить до того, що деякі органи місцевого самоврядування досі не затвердили відповідний порядок, що фактично створило правовий вакуум для членів територіальної громади щодо подачі електронних петицій.

На нашу думку, доцільним є покладення обов'язку на органи місцевого самоврядування прийняти відповідний порядок в тексті Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», що забезпечить однаковий підхід до вирішення цих питань на рівні місцевих рад. Для того, аби ці норми дійсно діяли, доцільно створити Типове положення про електронні петиції в органах місцевого самоврядування, яке місцеві ради зможуть брати на основу при підготовці відповідного власного положення. Обов'язково у цьому положенні має бути визначена кількість підписів, які має зібрати електронна петиція, строк збору підписів тощо.

Проаналізувавши сайти органів місцевого самоврядування, можна зробити висновок, що наразі навіть на тих, де є можливість подати електронну петицію, відсутній у вільному доступі локальний акт, який регулює відповідні відносини. Найбільше проблем спостерігається саме

на сайтах сільських та селищних рад, бо значна кількість останніх взагалі не приймали відповідні акти. Однак, варто зауважити, що є і досить прогресивні сільські та селищні ради. Так, наприклад на сайті Лачинської територіальної громади (Івано-Франківська область) є рішення «Про затвердження Положення «Про електронні петиції» в Лачинській територіальній громаді». У ньому наявна вся важлива інформація щодо порядку розгляду електронних петицій, так вказано серед іншого, що для розгляду електронної петиції необхідно зібрати на її підтримку не менше 120 підписів протягом 90 календарних днів з дня оприлюднення петиції. Збір голосів здійснюється на офіційній веб-сторінці «Електронних петицій до влади» у розділі «Петиції». Для участі у зборі голосів учасник проходить електронну реєстрацію через систему BankID або зазначивши своє прізвище, ім'я, по батькові, електронну адресу [6].

Щодо кількості підписів, то видається, що приблизна кількість також має бути закріплена на рівні законодавства. Одна із існуючих пропозицій полягає у кореляції кількості жителів до кількості підписів таким чином: від 1000 до 100 000 жителів – не більше ніж 150 підписів; від 100 000 до 500 000 жителів – не більше ніж 250 підписів; від 500 000 до 1 000 000 жителів – не більше ніж 500 підписів; понад 1 000 000 жителів – не більше ніж 1000 підписів [7]. Водночас, на сьогодні у багатьох громадах значно більші вимоги до кількості підписів. Наприклад, електронна петиція, адресована Харківській міській раді, міському голові та виконавчому комітету, розглядається за умови збору на її підтримку не менш як 5000 підписів громадян протягом не більше трьох місяців з дня оприлюднення петиції [8]. Тобто питання щодо кількості голосів є досить спірним, кожна громада наразі вирішує його на свій розсуд, тому видається, що доцільно запровадити саме на рівні законодавства чітко визначену градацію кількості жителів та кількості голосів для розгляду петиції.

Проблемні аспекти роботи веб-сайтів органів місцевого самоврядування.

Найбільш простим варіантом подачі електронної петиції є її завантаження через офіційний веб-сайт органу місцевого самоврядування. Водночас, на рівні законодавства це питання залишається невирішеним. Так, дійсно органи місцевого самоврядування повинні інформувати населення про свою роботу, однак, на них не покладено обов'язку створювати веб-сайти та наповнювати їх актуальною інформацією. Насправді, це ніби саме собою розуміється у інформаційному суспільстві, однак на практиці деякі органи місцевого самоврядування досі не мають власних сайтів, тому фактично можливість подавати електронні петиції до них заблокована.

Досить цікаву позицію наводять О.Б. Мосій та І.В. Струтинська з приводу того, що індекс розвитку електронного урядування включає три складових: індекс онлайн сервісів (формується на основі аналізу сайту/порталу уряду країни, сайтів/порталів міністерств, що відповідають за розвиток людського капіталу: охорони здоров'я, освіти, соціального захисту, праці і фінансів), індекс ІТ інфраструктури (відсоток користувачів Інтернет, рівень телефонізації, рівень проникнення мобільного зв'язку, рівень проникнення стаціонарного широкосмугового доступу, рівень проникнення безпроводного широкосмугового доступу), індекс людського капіталу (рівень грамотності, очікувана і середня тривалість навчання, рівень сумарного набору на навчання). Основне відставання України – за онлайн сервісами та ІТ-інфраструктурою. Це означає, що в Україні не докладаються максимальні зусилля для ефективного та якісного поширення інструментів е-урядування, в інших державах ці процеси відбуваються динамічніше [9, с. 131-132]. Ця думка дійсно відповідає нинішній ситуації в нашій державі. Створення діючих веб-сайтів для органів місцевого самоврядування надзвичайно

важливо в аспекті електронного урядування та електронної демократії, зокрема, і для можливості подавати електронні петиції. За сучасних умов кожен орган місцевого самоврядування повинен мати працюючий веб-сайт із можливістю подавати та підтримувати петиції. Цьому має існувати певне законодавче підґрунтя, яке на сьогодні не створене.

Вдалою спробою вирішити проблеми відсутності офіційних веб-сайтів органів місцевого самоврядування можна назвати створення Єдиної системи місцевих петицій. Єдину систему місцевих петицій створено в рамках швейцарсько-української програми «Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади» (EGAP), що реалізується Фондом Східна Європа у партнерстві з Державним агентством з питань електронного урядування (зараз – Міністерство цифрової трансформації України) та фінансується Швейцарією. Мета створення системи – допомогти органам місцевого самоврядування, надавши їм готове технічне рішення та пакет проектів місцевих нормативно-правових актів і щодо електронної петиції. Система, яка відповідає усім необхідним вимогам законодавства, дозволяє забезпечити єдиний високий рівень якості обслуговування громадян з боку органів місцевого самоврядування щодо подання електронних петицій [10]. Варто зауважити, що підключення до цієї системи є безкоштовним і вона дійсно доволі якісно працює, легко можна знайти петиції по наявним громадам, тому варто рухатись у напрямку того, щоб на цьому порталі були зареєстровані усі територіальні громади або кожна громада принаймні мала діючий веб-сайт із можливістю подати електронну петицію.

Проблема авторизації на веб-сайтах.

Як ми уже зазначали раніше, не існує уніфікованих підходів до порядку подачі та розгляду електронних петицій до органів місцевого самоврядування, тому ті місцеві ради, які надають можливість подавати петиції, на свій розсуд вирішують процедурні питання, зокрема, і щодо входу на веб-сайт для подачі електронної петиції або для її підписання. Через відсутність законодавчих вимог щодо авторизації виникає ситуація, за якої на веб-сайтах деяких громад можна увійти шляхом реєстрації через електронну пошту. Тобто можна зареєструватись під будь-яким іменем та подавати й підтримувати петиції. У такому випадку фактично неможливо перевірити, чи дійсно петицію подала чи підписала реальна людина, чи дійсно вона проживає в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці тощо.

На нашу думку, для входу чи реєстрації на веб-сайти органів місцевого самоврядування для подачі електронних петицій, потрібно пройти ідентифікацію через систему BankID. Так, відповідно до Постанови Національного Банку України «Про затвердження Положення про Єдину національну систему електронної дистанційної ідентифікації фізичних і юридичних осіб BankID Національного банку України» від 30.08.2016 р. № 378 система BankID Національного банку – національна система електронної дистанційної ідентифікації Національного банку, яка забезпечує здійснення електронної дистанційної ідентифікації та верифікації фізичних осіб шляхом передавання даних користувачів абонентом-ідентифікатором абоненту – надавачу послуг/абоненту – надавачу послуг зі спеціальним статусом [11]. Простіше кажучи, вхід через цю систему дозволяє отримати від банку інформацію про особу, її місце проживання, що означає, що особа, яка увійде на портал для подачі чи підтримки електронної петиції, є реальною, та не можлива буде якась фальсифікація у цій сфері. Наразі вхід через BankID використовує незначна кількість органів місцевого самоврядування, що не є виправданним.

Можна погодитись, що використання системи BankID дало населенню країни можливість підтверджувати свою

особистість у цифровому вигляді більш простим способом, порівняно з іншими альтернативними способами ідентифікації. У зв'язку з величезним діапазоном доступних варіантів використання Системи, безліч різних дій можуть здійснюватися через сервіс BankID, незалежно від місця знаходження користувача та часу доби. Система BankID значно покращила взаємодію з користувачем, економить час та сприяє отриманню адміністративних (державних), фінансових, комерційних та інших послуг у мережі Інтернет юридично безпечнішим способом [12, с. 1051]. Таким чином, для того, аби унеможливити фальсифікації та подачі чи підтримку електронних петицій членами територіальних громад, особи яких не підтверджені, необхідно запровадити універсальну вимогу що всіх місцевих рад впроваджувати механізми реєстрації та входу виключно через систему BankID або через електронний цифровий підпис.

Проблематика провокативних та глумливих петицій.

У статті 23-1 Закону України «Про звернення громадян» передбачено, що електронна петиція не може містити заклики до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, заклики до вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини [2]. Водночас питання щодо можливих провокацій чи знущань (так званий «тролінг») у петиціях залишається невирішеним. Тобто, фактично на зараз можуть бути подані петиції, які носять жартівливий характер, що є неприпустимим, адже електронні петиції потрібні для розвитку діалогу між суспільством та публічною владою, а не для того, аби перевантажувати органи публічної влади необхідністю відповідати на петиції, які носять характер жартів та глузувань.

Можна навести приклад із практики подачі петицій до органів державної влади. Так, на веб-сайті Президента України зареєстровано тисячі петицій, формулювання та зміст яких є радше жартом чи глузуванням. Назвемо декілька з них: «Дарта Вейдера – в прем'єр-міністри України» (петицію підтримало більше 25 тис. громадян); «легалізувати хабарі»; «визнання моржів особистостями»; «заборонити мултфільм «Смішарики»; «ревалюація гривні 1 долар=2,95 грн.»; «заборонити неякісну їжу»; «легалізувати проституцію без права займатися нею громадянам України»; «надати англійській мові статус офіційної в діловодстві, бухгалтерії» та чимало інших

[13, с. 48]. Звісно, що такого характеру петиції можуть подаватись і до органів місцевого самоврядування, які від такої ситуації наразі незахищені, адже на рівні законодавства не передбачено можливості не розглядати такі «петиції-жарти». Наприклад, на сайті Харківської міської ради можна знайти петицію, автор якої пропонує звузити вулиці у Харкові у 2–3 рази [14]. З огляду на це, доцільним видається обмеження можливості подавати петиції, які носять жартівливий характер або стосуються питань еротики, проституції тощо. Це допоможе розвантажити органами місцевого самоврядування від розгляду петицій, витрата часу на які є недоцільною.

Висновки та пропозиції. Проаналізувавши сучасний стан правового регулювання відносин у сфері електронних петицій до органів місцевого самоврядування, можна зробити висновок, що наразі ключовою для регулювання цих відносин є одна норма статті 23-1 Закону України «Про звернення громадян», за допомогою якої неможливо якісно врегулювати питання порядку розгляду електронної петиції органами місцевого самоврядування. На нашу думку, це питання потребує окремого регулювання у профільному законі. З огляду на це, пропонуємо розробити Закон України «Про електронні звернення до органів місцевого самоврядування» у якому:

1. Зобов'язати всі органи місцевого самоврядування прийняти на рівні локального акту Порядок розгляду електронної петиції відповідною радою.

2. Зобов'язати всі органи місцевого самоврядування створити власний веб-сайт із можливістю подавати електронні петиції або надати можливість також робити це через Єдину систему місцевих петицій.

3. Передбачити обов'язкову ідентифікацію та верифікацію особи через систему BankID або за допомогою електронного цифрового підпису для входу на сайт з метою подачі чи підтримки електронної петиції.

4. Обмежити можливість подачі петицій, які носять жартівливий характер або мають еротичний та сексуальний підтекст.

5. Встановити приблизну кількість необхідних підписів електронної петиції, щоб вона була розглянута, залежно від жителів тієї чи іншої адміністративно-територіальної одиниці, наприклад, понад 1000000 жителів – 5000 підписів тощо.

Ці зміни допоможуть усунути наявний правовий вакуум у регулюванні деяких питань щодо подачі та розгляду електронних петицій до органів місцевого самоврядування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.03.2024).
2. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.03.2024).
3. Леута, О.С., Псьота, О.В. Електронні петиції як новий механізм комунікації влади та суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 38-40.
4. Котляревська Г.М. Електронна петиція як вид звернення громадян. *Держава та регіони*. 2019. № 3. С. 295-300.
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 17.03.2024).
6. Рішення та положення про електронні петиції: Лачинська громада. URL: <https://lanchynska-gromada.gov.ua/rishennya-ta-polozhennya-pro-elektronni-peticii-16-32-55-27-05-2019/> (дата звернення: 17.03.2024).
7. Довідник громадського активіста. URL: <http://surl.li/rjnhp> (дата звернення: 08.03.2024).
8. Про порядок, правила подання та голосування за електронну петицію у місті Харкові. URL: <https://petition.city.kharkov.ua/uk/proyadok-pravila-podannya-ta-golosuvannya-za-elektronnu-peticzyu.html> (дата звернення: 17.03.2024).
9. Мосій О. Б., Струтинська І.В. Дослідження ролі е-урядування у розвитку місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми публічного управління та адміністрування: колективна монографія*. 2020. С. 128–143.
10. Єдина система місцевих петицій. URL: <https://petition.e-dem.ua/lviv/Home/About> (дата звернення: 17.03.2024).
11. Про затвердження Положення про Систему BankID Національного банку України: Постанова Національного банку України від 17.03.2020 № 32. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0032500-20#Text> (дата звернення: 17.03.2024).
12. Гула В. Правове регулювання та розвиток системи BankID. *Траєкторія науки: міжнародний електронний науковий журнал*. 2022. №5 (8). С. 1008-1017.
13. Дерев'яно С. Електронні петиції до органів влади України як інструмент електронної демократії. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2016. Вип. 10. С. 43-53.
14. Сайт Харківської міської ради. Електронна петиція «Почати звужування харківських вулиць». URL: <https://petition.city.kharkov.ua/uk/8617.html> (дата звернення: 17.03.2024).